

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОХОЛДИНГІВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

В.А. Ткачук, кандидат економічних наук

Розглянуто соціально-економічні аспекти діяльності вертикально інтегрованих аграрних формувань (агрохолдингів) у сучасних умовах господарювання, переваги та недоліки їх функціонування з точки зору розвитку сільських територій, їх вплив на соціально-економічне становище та добробут сільського населення.

Агрохолдинги, соціально-економічний розвиток сільських територій, вертикально інтегровані аграрні формування, концентрація земель сільськогосподарського призначення, життєзабезпечення сільського населення.

Сучасний агробізнес в Україні характеризується, перш за все, активним розвитком ринкових відносин, глобалізаційними та інтеграційними процесами, посиленням інвестиційно-інноваційної активності господарюючих систем, а також утворенням великих аграрних формувань, які стають все більш впливовими гравцями в системі вітчизняного АПК. З появою нових організаційних форм ведення аграрного бізнесу – вертикально інтегрованих структур класичного конгломератного типу – аграрних холдингів, операційна діяльність яких просторово розосереджена, а бізнескоординації відбуваються на основі прийняття рішень у материнських структурах, соціально-економічний стан сільських територій зазнав докорінних змін.

Маючи у своєму розпорядженні значні інвестиційні ресурси, агрохолдинги вдало скористалися невизначеністю в аграрному секторі держави, через акумулювання великої кількості земельних площ, і активно збільшують темпи сільськогосподарського виробництва, динамічно нарощують обсяги внутрішнього і зовнішнього ринкового товарообігу, підвищують ефективність господарювання на селі.

Водночас, такі тенденції призвели до негативних наслідків для розвитку сільської місцевості, адже традиційно аграрні підприємства брали на себе зобов'язання щодо підтримання соціальної сфери своїх працівників, які проживали локально, здебільшого, в межах одного населеного пункту. Нові агропромислові формування, за невеликим винятком, не розглядають такі проблеми як пріоритетні для себе, що вже призводить до безробіття та занепаду сільського життя.

У зв'язку з цим, виникає об'єктивна необхідність дослідження впливу діяльності агрохолдингів на розвиток села та життєзабезпечення сільського населення, оскільки питання економічної ефективності, зайнятості

та якості життя в сільській місцевості з кожним роком набувають все більш проблемного характеру, а роль агрохолдингів у цих питаннях все більше актуалізується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтенсивний розвиток агрохолдингів з кожним роком все більше привертає увагу науковців, оскільки виникає необхідність системного осмислення їх діяльності, оцінки позитивних і негативних наслідків їх активізації, прогнозування перспектив та напрямів розвитку.

Проблемам становлення і функціонування агрохолдингів у контексті розвитку сільських територій, їх впливу на сільське життя присвячені роботи багатьох учених-економістів, найвидатнішими з яких є наукові праці В. Андрійчука [2], А. Данкевича [3], С. Дем'яненка [4], В. Месель-Веселяка [6], П. Саблука [7], П. Стецюка [9] та ін.

Незважаючи на фундаментальність підходів до вивчення діяльності агрохолдингів і високий професіоналізм науковців, роботи у цій сфері стосуються обмеженого кола питань та потребують постійного наукового пошуку, що актуалізує необхідність подальшого вивчення різних аспектів практичної функціонування. Особливо це стосується впливу діяльності агрохолдингів на економічне, соціальне та екологічне середовище існування українського села.

Мета дослідження – аналіз діяльності агрохолдингів в Україні та дослідження впливу даних бізнесових структур на соціально-економічний розвиток сільських територій.

Об'єктом дослідження є соціально-економічні аспекти функціонування агрохолдингів у контексті розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу. В Україні функціонує понад 60 великих холдингів. За підрахунками експертів, нині вони контролюють понад 6 млн га, або близько 24 % ріллі і є найбільшими виробниками зернових і технічних культур [1; 10; 12]. Холдинги, як правило, використовують інноваційні технології і займаються вирощуванням конкурентоспроможної продукції. Майже всі вони планують розширювати земельні масиви.

Холдинги розгортають виробництво на орендованих землях. Формують земельні масиви за критеріями родючості ґрунтів, їх наближеності до великих промислових центрів, сировинних зон. Зі становленням холдингів на ринку оренди та суборенди земель спостерігається посилення конкуренції. Якщо держава законодавчо регламентує нижню межу орендної плати на рівні 3 % від нормативної грошової оцінки, то новостворені об'єднання підняли планку до 8 % [3].

В Україні не ведеться офіційна статистика великих орендарів сільськогосподарських угідь – чи через широку географію розміщення земельних ділянок, що входять до кожного конкретно взятого холдингу, чи з якихось інших причин – поки що однозначно сказати важко. Тому визначити задіяні ними площі можна лише приблизно.

Станом на кінець 2012 р. земельний банк 20 найбільших агрохолдингів в Україні мав такий вигляд (рис. 1).

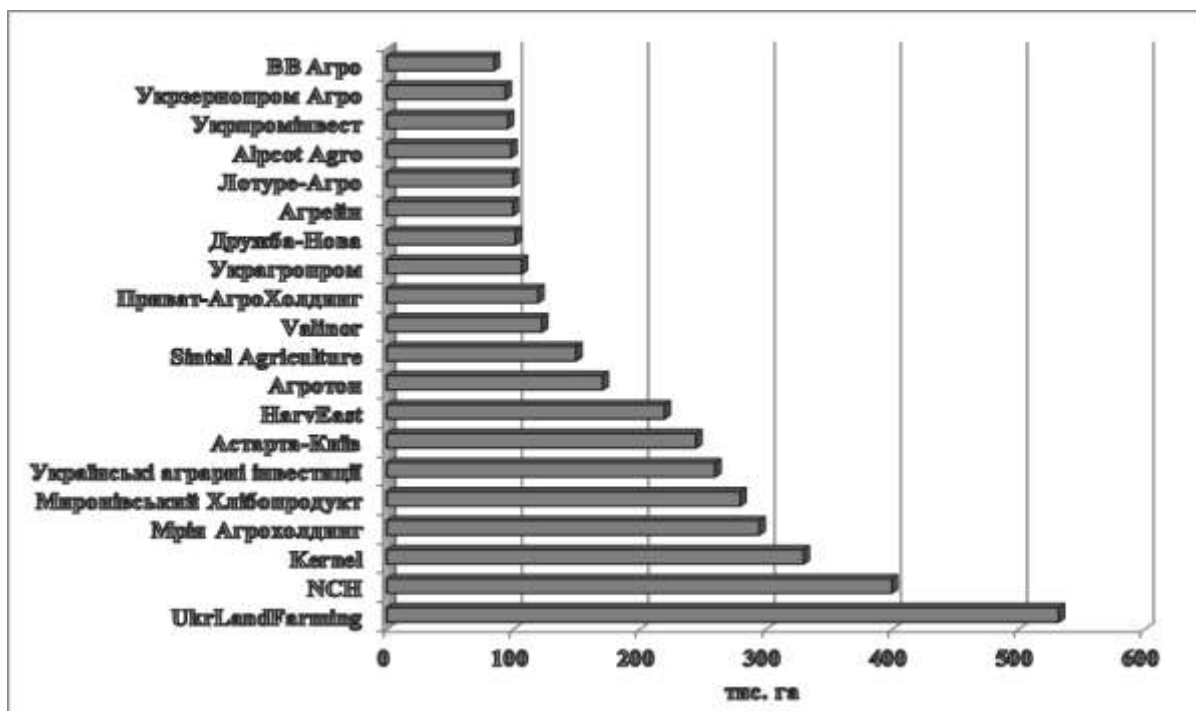

Рис. 1. Земельний банк провідних агрохолдингів України*

*Джерело: розраховано за даними [11].

З кожним роком площі оброблюваних агрохолдингами земель збільшуються.

У 2010–2011 рр. агрохолдинги поглинали великі господарства із земельним банком 50–100 тис. га. У 2012 р. подібна угода була тільки одна: придбання "Кернелом" господарства з 119 тис. га через опціон. За неофіційними даними, це було поглинання "Стіоми-Холдингу" [1, с. 5].

Ще одною великою угодою можна назвати злиття компаній Landkom (18 тис. га) з AlpcotAgro (79 тис. га) [1, с. 5].

KSG Agro протягом 2012 р. зробив кілька придбань, у результаті яких земельний банк збільшився з 61 тис. га майже до 100 тис. га [1, с. 5].

"Індустріальна молочна компанія" придбала 23 тис. га й виросла до 82 тис. га [1, с. 5].

Купівля відразу декількох великих агрокомпаній, зокрема "Райза" і "Дакор Агро Холдингу", дозволила "Укрлендфармінг"сформувати найбільший у Східній Європі земельний банк –532 тис. га [11].

Інші придбання агрохолдингів менш значні: "Апк-Інвест" – 9 тис. га, "Миронівський хлібопродукт" – 2 тис. га, "Мрія" – 6,9 тис. га [1, с. 5].

"Агротон" наростив земельний банк шляхом збільшення договорів оренди і виріс протягом 2012 р. на 38 тис. га й досяг 209 тис. га [1, с. 5].

У регіональному аспекті карта присутності агрохолдингів в областях України виглядає так (рис. 2):

Як бачимо, активи холдингів є у всіх областях України, але найбільш відчутна їх присутність у Вінницькій, Житомирській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській областях.

Рис. 2. Регіони, в яких розташовані землі найбільших агрохолдингів*
 *Джерело: розроблено за даними офіційних сайтів агрохолдингів.

У кожному з цих регіонів агрохолдинги контролюють понад 200 тис. га земельних ресурсів.

Концентрація земель у руках великих компаній відбувається, здебільшого, за рахунок зменшення кількості «самостійних» малих і середніх сільгосп підприємств. Перерозподіл земель характеризується переуступкою корпоративних прав на оренду між великими господарствами і агрохолдингами та посиленням конкуренції на ринку оренди землі. Тобто, йде масштабне витіснення малих і середніх підприємств із агробізнесу.

Укрупнення земельних масивів агрохолдингів значною мірою зумовлено перевагами інтегрованих структур: по-перше, значна економія на масштабах придбання засобів виробництва; по-друге, це нові застави – сільськогосподарська продукція є заставою для несільськогосподарської діяльності холдингів, особливо в сезон її з'являється багато, а це – значна кредитна маса, що починає фінансувати діяльність, яка жодним чином із сільським господарством не пов'язана. І, навпаки, забезпечення з боку материнської компанії стає заставою для придбання засобів виробництва для сільського господарства. В управлінській структурі – це створення могутніх приватних вертикальних ієрархій і дуже складна система управління, яка вимагає налагодження системи бухгалтерського обліку та внутрішньогосподарського контролю, централізованої системи платежів, розбудови системи планування та бюджетування.

Перевагами крупнотоварного виробництва є: менеджмент – залучення досвідчених фахівців; ефективність – більша маневреність власно-

го капіталу, раціоналізація використання ресурсного потенціалу, інтенсифікація та диверсифікація виробництва; доступ до фінансів – пільгові кредити та дотації, залучення приватних інвестицій; ефект масштабу – ефективне використання ресурсного потенціалу, широкозахватних агрегатів; переваги вертикальної інтеграції – поєднання виробництва з переробкою та реалізацією; доступ до ринків збуту – великі за обсягом можливості виходу на експорт. Агрохолдинги об'єднують десятки підприємств, як правило, в різних природнокліматичних зонах, що зменшує ризики.

Основним стимулом розвитку агрохолдингів є прагнення власників капіталу примножити його в довгостроковій перспективі. Це основний стимул діяльності об'єктів господарювання в ринковій економіці. Отримання прибутку та його капіталізація – це лише засіб збільшення капіталу. Вартість капіталу, інвестованого в агробізнес, в довгостроковій перспективі може зростати за рахунок [4]:

- сприятливої ринкової кон'юнктури світових і внутрішніх ринків продукції сільського господарства і харчових продуктів;
- можливостей збільшувати прибутки від діяльності за рахунок отримання дешевої сировини через інтеграцію сільського господарства і переробки продукції галузі;
- низької вартості робочої сили;
- низької орендної плати за землю;
- мінімізації податкових платежів;
- отримання дотацій і субсидій з державного бюджету на розвиток аграрної галузі;
- можливості акумуляції значних земельних масивів через їх оренду, а в умовах функціонування ринку сільськогосподарської землі, придбання її у власність з можливістю перепродажу;
- можливості перепродажу бізнесу, вартість якого з урахуванням всіх вище зазначених чинників, може значно зрости через кілька років.

Усі перелічені чинники стали тим сприятливим фоном, на базі якого з'явилися і розвиваються агрохолдинги в Україні.

Отже, з економічної точки зору, в діяльності агрохолдингів на сьогодні багато позитивних моментів. Деякі питання фінансового, правового та інституціонального характеру залишаються невирішеними, але існують тенденції до їх надолуження в найближчій перспективі.

Більш гостро нині постають проблеми соціального характеру, які на фоні економічних успіхів часто взагалі не хвилюють аграрний бізнес.

Головними негативними наслідками діяльності агрохолдингів у соціальному контексті для сільських територій є низька зайнятість сільського населення і відсутність податкових платежів у місцеві бюджети. Безумовно, позитивною стороною діяльності агрохолдингів є застосування високоефективних технологій, проте, агрохолдинги спеціалізуються, переважно, на малотрудомістких галузях рільництва. Є приклади агрохолдингів, у яких землемісткість робочого місця у 4,2 раза нижча за середню по Україні [5, с. 95]. Це означає, що на сільських територіях, де господарюють агрохолдинги, безробіття є значно вищим.

Погоджуємося з думкою про те, що агрохолдинги використовують природні і трудові ресурси сільських територій, відповідно, їх податкові платежі мають сприяти відтворенню цих ресурсів. Вважаємо, що у податкове законодавство необхідно ввести зміни, згідно з якими агрохолдинги, незалежно від місця їх реєстрації, були б зобов'язані сплачувати фіксований сільськогосподарський податок (або земельний податок) до місцевих бюджетів сільських рад, до яких, за територіальним поділом, належать землі у використанні агрохолдингів [8, с. 273]. Така норма створить стабільне і суттєве за обсягами власне джерело фінансування розвитку соціальної інфраструктури сільських територій.

Слід пам'ятати, що сьогодні від ефективності діяльності місцевих підприємницьких структур на сільських територіях залежить добробут місцевих жителів. Тобто, якщо підприємства функціонують ефективно, то й соціальна та економічна ситуація на селі є кращою, порівняно з місцевістю, де аграрне виробництво в занепаді. Успішні аграрні підприємства забезпечують роботою місцевих жителів, сплачують податки до місцевих бюджетів, підтримують, а подекуди і розвивають, сільську інфраструктуру [4]. Значною мірою така їх соціальна діяльність пов'язана з тим, що засновники цих підприємств є жителями села, і вони та члени їх сімей користуються цією інфраструктурою: засобами комунікації, медичними, культурними і освітніми закладами (діти ходять до дитячого садка і школи, будинку культури, бібліотеки тощо) [4].

Якщо в радянські часи майже всі витрати, пов'язані з розвитком сільської місцевості, брали на себе держава і місцеві колективні сільськогосподарські підприємства, то в процесі й після аграрної реформи було запроваджено нові принципи, на основі яких сільськогосподарські підприємства були позбавлені невластивих для них функцій щодо соціального розвитку села. Аграрні підприємства почали займатися винятково аграрним бізнесом, а місцеві громади – соціальним розвитком сільських територій. На жаль, втілити цей, на перший погляд, справедливий принцип у практику виявилось досить складно. Основна причина цього – системна нестача коштів, і як результат – недостатнє фінансове забезпечення бюджетів сільських громад.

Отже, виникнення агрохолдингів внесло певні корективи в існуючу ситуацію на селі. Агрохолдинги, як правило, – це чисто бізнесові проекти, основною метою яких є примноження капіталу їхніх засновників. Підтримка і розвиток сільської місцевості, за визначенням, не є функцією агрохолдингів. Засновники агрохолдингів проживають зовсім в іншому місці і ні вони, ні члени їх сімей не користуються сільською соціальною мережею. Загалом, при бажанні, агрохолдинги можуть доволі легко вийти з аграрного бізнесу без особливих втрат. Особливо це стосується тих із них, які займаються винятково рослинництвом, тобто, орендують землю. У цьому випадку село взагалі залишається ні з чим. Все це хвилює і сільських жителів, і місцеву владу і, нарешті, уряд, який відповідальний за ситуацію на селі загалом і в сільському господарстві зокрема. Тому і в пресі, і на місцях, і на рівні уряду постає питання діяльності агрохолдингів та їх впливу на ситуацію у сільській місцевості.

Варто відзначити, що в основі бурхливого розвитку агрохолдингових компаній, на нашу думку, лежать чисто фінансові аспекти. Можливість економії на масштабах та диверсифікації виробництва з метою зниження інвестиційних ризиків відкриває перед бізнесменами широкі перспективи прибутку. Сприяє цьому вітчизняне економічне та політичне середовище. Так, заклики до "високої корпоративної культури" та "соціальної відповідальності", зазвичай, є лише популістичними лозунгами політиків і мало-перспективні в найближчому майбутньому. Вимоги законодавства до діяльності агрохолдингів мають "суб'єкту диференціацію" та часто лояльний характер. Маючи в розпорядженні значні кошти, холдинги легко отримують у своє розпорядження високородючі українські чорноземи за низьку орендну плату, не гарантуючи при цьому раціональне використання чи хоча б належний якісний стан після повернення.

Зазначимо, що зі зняттям мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні, яке рано чи пізно все одно відбудеться, існують об'єктивні підстави стверджувати про можливість виникнення монопольного ефекту, яким скористаються агрохолдинги аграрній галузі, а також на ринку землі, у сфері її оренди. Вплив же агрохолдингів на природне середовище на сьогодні практично взагалі реально не контролюється державою, що автоматично дозволяє їм не враховувати цей чинник у своїй діяльності, що несе в собі відому небезпеку.

Вирішення проблем, пов'язаних із запровадженням ринку земель сільськогосподарського призначення ми бачимо, перш за все, у врегулюванні правового поля функціонування агрохолдингів та інших крупних землекористувачів. Наукове, організаційне та мотиваційне обґрунтування соціально-економічної діяльності агрохолдингів, закріплене конкретними програмами розвитку територій та законодавчими і нормативними актами з боку держави дадуть можливість створити міцну основу для результативної співпраці, від якої всі сторони (державна, бізнес, громада) отримають позитивний ефект.

При цьому, у противників агрохолдингів в Україні є серйозні аргументи: сумний досвід Бразилії, де за кілька десятків років у гонитві за ринково вигідною сільгосппродукцією транснаціональні компанії фактично знесли сотні тисяч гектарів ріллі, ігноруючи, передусім, агрокультуру, тому там держава змушена була терміново викуповувати ці покинуті землі і роздавати земельні масиви всім бажаючим фермерувати [13, с.18].

Для більш комплексного та систематизованого уявлення про позитивні і негативні сторони функціонування агрохолдингів в аграрній сфері, у таблиці наведено SWOT-аналіз їх діяльності. Позитивні й негативні риси агрохолдингів як організаційних форм господарювання в агробізнесі України систематизовані та відображені у таблиці.

Наявність у агрохолдингів великої кількості як позитивних, так і негативних рис, породжує необхідність розроблення законодавчого забезпечення діяльності цих структур у сфері аграрного бізнесу з метою нарощування їх позитивних переваг та мінімізації негативних наслідків функціонування. Крім того, важливо враховувати й необхідність розроблення заходів щодо уникнення або пом'якшення об'єктивних негативних наслідків

функціонування агрохолдингів у сільських територіях, таких як масове вивільнення робочої сили із сільськогосподарської сфери – потрібні реальні програми розвитку позасільськогосподарської сфери на селі за рахунок диверсифікації напрямів підприємництва в контексті реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів.

SWOT-аналіз діяльності агрохолдингів як провідних форм господарювання у сфері агробізнесу в Україні*

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>Більші можливості для раціональної організації виробництва, використання техніки, досягнень науки.</p> <p>Можливість застосування нових технологій і високопродуктивної техніки.</p> <p>Створення умов для розвитку агропромислової інтеграції.</p> <p>Комплексність ведення господарства.</p> <p>Високий ступінь концентрації капіталу.</p> <p>Економія на витратах за рахунок масштабів виробництва.</p> <p>Нижча собівартість продукції та вища ефективність її виробництва в цілому на основі синергетики.</p> <p>Можливості швидкого інноваційного розвитку всіх учасників холдингу.</p>	<p>Відсутність державної підтримки та регіональних програм розвитку.</p> <p>Недосконалість законодавчої бази діяльності.</p> <p>Зростання безробіття на селі та загострення соціальних проблем сільських територій.</p> <p>Відсутність зацікавленості у здійсненні довгострокових капітальних вкладень у сільськогосподарські угіддя внаслідок відсутності гарантій довготермінового використання земельних ділянок.</p> <p>Відсутність мотиваційної основи для раціонального і збалансованого використання земельних угідь.</p> <p>Переважно орендна форма використання земельних угідь.</p>
Можливості	Загрози
<p>Підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках.</p> <p>Вирішальна роль у вирішенні продовольчої проблеми в країні.</p> <p>Розвиток соціальної інфраструктури та вирішення соціальних проблем на селі.</p> <p>Зміцнення позицій виробника на ринку за рахунок збільшення ареалів сировинних зон для власного виробництва.</p> <p>Зменшення ступеня фінансової ризикованості аграрного бізнесу.</p>	<p>Створення монопольного ефекту на ринку агропродовольчої продукції.</p> <p>Безповоротне виснаження земельних угідь.</p> <p>Надмірна концентрація земельних площ.</p> <p>Можливість впливів капіталів із сільськогосподарської сфери в інші сфери, де їх застосування може знайти кращу віддачу.</p>

*Джерело: розроблено на основі [10; 12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціально-економічні умови розвитку сільських територій в післяреформений період зазнали значних структурних перетворень, оскільки нові приватні форми господарювання в аграрній сфері перехопили ініціативу від держави в сфері агробізнесу.

Оскільки значна частка сільського населення зайнята в сільськогосподарському виробництві, то його економічний розвиток тісно пов'язаний з розвитком сільського господарства, але не тотожний йому. Безперечно,

без розвитку сільського господарства неможливе повноцінне функціонування села. Саме сільське господарство, рівень ефективності його виробництва визначають специфіку суспільних відносин на селі, умови та спосіб життя сільського населення.

Виробничу діяльність агрохолдингів необхідно розглядати у взаємозв'язку з вирішенням соціальних проблем та розвитком соціальної сфери відповідних сільських територій. Агрохолдинги концентрують у своєму обробітку значні площі сільськогосподарських угідь і обмежуються виробництвом найбільш високорентабельних зернових і технічних культур, що призводить до підвищення безробіття на селі. Для посилення соціальної функції діяльності агрохолдингів необхідно внести зміни у податкове і земельне законодавство, а також задіяти нові фінансові інструменти перерозподільчо-стимульовального характеру.

Отже, роль агрохолдингів у розвитку сільських територій з кожним роком набуває дедалі більшого значення. І якщо з економічної точки зору вплив на розвиток аграрної сфери в цілому та сільських територій зокрема має позитивні тенденції, то соціальні та екологічні аспекти характеризуються високим рівнем невизначеності та неврегульованості на всіх рівнях господарювання.

Список літератури

1. АгроЗемля // Тематический бюллетень по рынку земли. – 2012. – № 7(7). – 14 с.
2. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: вимір масштабів та оцінка переваг і загроз здійснення / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 8–16.
3. Данкевич А. Формування земельних масивів інтегрованих структур / А. Данкевич // Землевпорядний вісник. – 2011. – № 2. – С. 36–41.
4. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? [Електронний ресурс] / С.І. Дем'яненко, А.В. Кузнєцова. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2008/AgPP_21_Ukr.pdf.
5. Дієсперов В.С. Сільськогосподарські підприємства із столичними власниками / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2011. – № 6. – С. 94–99.
6. Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 11–20.
7. Саблук П. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П. Саблук // Економіка України. – 2008. – № 12. – С. 4–9.
8. Сапич В.І. Посилення соціальної складової діяльності агрохолдингів / В.І. Сапич // Зб. наук. праць Таврійського державного агротехнологічного університету (Економічні науки). – 2012. – № 2 (18). – Т. 5. – С. 270–276.
9. Стецюк П.А. Финансовые доминанты развития интеграционных процессов в аграрном секторе экономики Украины [Электронный ресурс] / П.А.Стецюк // Режим доступа : http://agrofin.com.ua/files/spa_29.pdf
10. Судеркін А. М. Роль агрохолдингів у соціально-економічному розвитку сільської території [Електронний ресурс] / А. М. Судеркін // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – Спец. вип. : у 2 ч. – Режим доступу : <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/1174/1/Suderkin.pdf>

11.Топ 100 латифундистовУкраины 2012[Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://latifundist.com/rating/top-100-latifundistov-ukrainy>

12.Черевко Г. Агрохолдинги в агробізнесі України: шанси і загрози / Г. Черевко, А. Колодій //Аграрна економіка. – 2012. – Т. 5. – № 3–4. С. 3–9.

13.Ясиновський В. Не в агрохолдингах причина сільських бід / В. Ясиновський // Землевпорядний вісник. – 2012. – № 7. – С. 16–20.

Рассмотрены социально-экономические аспекты деятельности вертикально интегрированных аграрных формирований (агрохолдингов) в современных условиях хозяйствования, преимущества и недостатки их функционирования с точки зрения развития сельских территорий, их влияние на социально-экономическое положение и благосостояние сельского населения.

Агрохолдинг, социально-экономическое развитие сельских территорий, вертикально интегрированные аграрные формирования, концентрация сельскохозяйственных земель, обеспечение жизни сельского населения.

The article deals with the socio-economic aspects of the vertically integrated agricultural units (holdings) in the modern business environment, the advantages and disadvantages of their functioning in terms of rural development, their impact on the socio-economic status and well-being of the rural population.

Agricultural holdings, social and economic development of rural territories, vertically integrated agrarian formations, concentration of agricultural land, life provision of rural population.